

МІСЦЕ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАСОБІВ У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
вул. Пушкінська, 49, 61002, Харків, Україна
E-mail: knovikovaua@gmail.com

Мета: визначення місця обмежувальних засобів і встановлення їх співвідношення з іншими засобами кримінального права. **Методологічну основу** дослідження складають діалектичний метод, який надав можливість розглянути досліджувані явища в розвитку та взаємозв'язку, єдності та протиріччях; системно-структурний метод використовувався при дослідженні обмежувальних засобів у системі засобів кримінального права; догматичний метод було застосовано при з'ясуванні змісту термінів, що містяться в нормативно-правових актах та вживаються у правовій доктрині та інші. **Результати:** обмежувальні засоби займають визначене місце у класифікаціях правових засобів. По-перше обмежувальні засоби відносяться до засобів установа. Крім того, в їх сутності більше примусових ознак, ніж заохочувальних, тому відносяться до примусових заходів. Далі, обмежувальні засоби відносяться до некаральних засобів, у зв'язку з тим, що вони не відповідають меті кари. Нарешті, в системі багатокількісних засобів кримінального права обмежувальні засоби відносяться до засобів безпеки. Щодо співвідношення обмежувальних засобів із кримінальною відповідальністю можна зазначити, що вони не відповідають ознакам кримінальної відповідальності, а належать до інших засобів кримінально-правового характеру. **Обговорення** проблем визначення місця обмежувальних засобів у системі засобів кримінального права.

Ключові слова: обмежувальні засоби; інші засоби кримінально-правового характеру; кримінальна відповідальність; покарання; засоби кримінального права.

Постановка проблеми та її актуальність. Настає період ери новітніх тенденцій у кримінальному праві. Однією із таких тенденцій стала багатокількісність системи засобів кримінального права. У минулому єдиним засобом кримінального права було покарання. Уперше двоколіїна система почала з'являтися ще в Німеччині у ХХ столітті. З часом розширилася не тільки система покарань, а й почали з'являтися нові засоби кримінального права (заходи безпеки, інші заходи кримінально-правового характеру тощо). 2019 рік став часом реформи кримінального законодавства у частині запровадження нового засобу кримінального права – обмежувальні заходи, якому законодавець присвятив цілу статтю

(ст. 91¹ КК України) і, навіть, вийшов на окремий розділ у Загальній частині КК України (ХІІІ розділ).

Звертає на себе увагу той факт, що законодавець жодним чином не позиціонував обмежувальні заходи в системі вже існуючих кримінально-правових засобів. Зокрема, він не називає їх кримінальною відповідальністю; не відніс їх до видів покарання чи до інших заходів кримінально-правового характеру.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Обмежувальним засобом свої тези, статті та окремі частини монографій присвятили О.О.Дудоров, І.В. Жук, П.В.Кравець, Н.Р.Лашук, В.В.Ліпіна, А.Є.Олійниченко, Ю.А.Пономаренко,

В.Ф. Примаченко, М.І. Хавронюк, О.В. Харитонова, О.В. Чорна, В.В. Шаблюстий, А.М. Яценко та інші вчені. Разом із тим, увага місцю обмежувальних засобів у системі засобів кримінального права, майже не приділялась.

Метою статті є визначення місця обмежувальних засобів і встановлення їх співвідношення з іншими засобами кримінального права.

Виклад основного матеріалу. Ціла низка засобів кримінального права обмежує особисту свободу. Особиста свобода людини обмежується і окремими видами покарання (наприклад, позбавленням волі або обмеженням волі), і примусовими заходами медичного характеру (хоча вони застосовуються не до суб'єктів злочину). Обмежується особиста свобода і при застосуванні обмежувальних заходів. Але ступінь цього обмеження є значно меншим, ніж при застосуванні покарання.

Теоретичною передумовою вирішення проблеми місця обмежувальних засобів у системі засобів кримінального права є визначення поняття цього явища. В якості робочого, пропонуємо обмежувальні засоби визначити як передбачені законом засоби кримінального права, спрямовані на обмеження правового статусу повнолітнього суб'єкта злочину, пов'язаного з домашнім насильством, що застосовуються судом в інтересах потерпілого від злочину одночасно з призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або зі звільненням від кримінальної відповідальності чи покарання [див., детальніше: 1, с. 54-60].

Як видно, родовим поняттям для обмежувальних засобів є засоби кримінального права. При цьому я підтримую позицію, що викладена у працях Ю.А. Пономаренка про те, що слід використовувати саме термін «засоби» [див., наприклад: 2, с. 64-65], а не «заходи» в структурі визначення засобів кримінального права. Засоби кримінального права слід визначити як правові засоби, передбачені кримінальним законом, які полягають у примусовому впливі на правовий статус особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, і застосовуються з метою запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень (суспільно небезпечних діянь). Кримінально-правові засоби застосовуються судом і визна-

чаються рішенням суду (вироком, постановою або ухвалою залежно виду).

Ці засоби складають певну систему. У цілому дослідження системи засобів кримінального права не є предметом цього дослідження. Як слушно зазначає О.В. Козаченко, система характеризується наявним культурологічним аспектом, продиктованим тим, що кримінальне право в цілому являє собою узгоджену на культурологічних засадах систему соціальних норм, орієнтованих на захист цінностей соціального, матеріального і духовного характеру, які є здобутками та надбаннями людської культури [3, с. 28].

Перелік усіх кримінально-правових засобів достатньо обширний. Систематизувати їх можна за різними критеріями. Слід зазначити, що я використовую класифікації системи засобів кримінального права, які вже вироблені у фундаментальній науці. Якщо брати за основу вчення про правові засоби, цілком слушно в науці виокремлюються засоби діяння та засоби установа. Кримінально-правовими засобами установа є ті відображені у приписах кримінального закону правові явища, які визначають види та розміри впливу на правовий статус особи у зв'язку з вчиненням нею кримінального правопорушення. Кримінально-правовими засобами діяння є ті відображені у приписах кримінального закону правові явища, які визначають повноваження суб'єкта правозастосування з практичної реалізації кримінально-правових засобів-становлень щодо конкретних осіб [2, с. 89-90]. Обмежувальні заходи відповідно до цієї класифікації відносяться до засобів установа.

Так, систему засобів кримінального права утворюють два самостійні види кримінально-правових засобів: примусові та заохочувальні. Кожному кримінально-правовому засобу притаманні примус і заохочення, особливість поєднання яких утворює унікальність правового впливу при застосуванні того або іншого засобу [3, с. 35-36]. В обмежувальних засобах превалює примус, тому їх цілком можна називати засобами примусового характеру. У науці визначається, що за своєю природою обмежувальні заходи є примусовими кримінально-

правовими заходами, що мають додатковий характер і застосовуються судом у разі вчинення повнолітньою особою злочину, пов'язаного з домашнім насильством [4, с. 139].

Наступна класифікація кримінально-правових засобів на каральні та некаральні [див., наприклад: 5, с. 41] безумовно є найбільш принципова і значима для сучасного кримінального законодавства. Відповідно до цієї класифікації обмежувальні засоби можна віднести до некаральних, у зв'язку з тим, що їм не властиві системні ознаки каральних засобів.

Кримінально-правові засоби утворюють багатокількісну – у сучасних умовах розвитку кримінального права мова йде про чотири напрямки або «колії»: покарання, безпека, реституція, заохочення [6, с. 83]. Відповідно до цих колій обмежувальні засоби стосуються засобів безпеки. Таким шляхом пішли розробники нового Кримінального кодексу України (розділ 3.6). Позитивним є той факт, що творці цього Кодексу не обмежили застосування цих засобів злочинами у сфері домашнього насильства, а поширили їх застосування на широке коло злочинів (Стаття 3.6.5. Обмежувальні засоби) [7].

Тепер розгляну співвідношення обмежувальних засобів з різними конкретними засобами. Фундаментальним інститутом кримінального права і основним його засобом є кримінальна відповідальність. Через це з'ясування змісту будь-яких нових засобів кримінального права необхідно здійснювати, перш за все, через їх кореляцію із кримінальною відповідальністю. До визначення кримінальної відповідальності існують декілька підходів. У науці вказується, що результатом широкого інтересу науковців до поняття «кримінальна відповідальність» стало те, що різноманітних дефініцій, які навіть не завжди однозначно об'єднуються в певні групи [8, с. 138]. Поділяючи судження професора Ю.В. Бауліна про те, що кримінальна відповідальність – це встановлений кодексом України захід державного примусу, що застосовується за обвинувальним вироком суду як відплата (кара) особі, яка вчинила злочин, і являє собою обмеження в реалізації прав і свобод особи, що здійснюється відповідними органами, установами та службовими особами [9, с. 18], вважаю за

необхідне дослідити обмежувальні заходи на предмет наявності у них ознак, що впливають із наведеної дефініції.

Звертає на себе увагу те, що за низкою властивостей обмежувальні заходи подібні до кримінальної відповідальності. Зокрема, вони також можуть бути застосовуваними виключно до особи, яка вчинила злочин (при чому не будь-який, а лише пов'язаний з домашнім насильством); вони передбачаються виключно кримінальним законом і застосовуються виключно судом. При цьому більшість із таких заходів за своїм змістом пов'язана з обмеженнями у реалізації прав людини, а саме – права на свободу пересування та права на спілкування з іншими особами. Проте, за іншими властивостями, як змістовними, так і формальними, вони не збігаються з кримінальною відповідальністю. Так, за змістом своїм обмежувальні заходи передбачають не кару у відповідь на вчинення злочину, а забезпечення потерпілих від домашнього насильства від можливих повторень таких діянь. За формальною ж властивістю слід звернути увагу на те, що ці заходи, на відміну від кримінальної відповідальності, можуть застосовуватися не лише за обвинувальним вироком суду, а й на підставі ухвали. Таким чином, обмежувальні заходи, що будуть передбачені ст. 91¹ КК України, не належать до змісту кримінальної відповідальності.

У зв'язку із цим на них не поширюється положення кримінального закону як щодо кримінальної відповідальності в цілому, так і щодо окремих її заходів. Це означає, що: по-перше, застосування обмежувальних заходів можливе при звільненні від кримінальної відповідальності; по-друге, при призначенні обмежувальних заходів навіть за аналогію не можуть застосовуватися правила призначення покарання; по-третє, застосування обмежувальних заходів не впливає на звільнення від покарання чи його відбування; по-четверте, обмежувальні заходи не впливають на судимість, зокрема, на строки її погашення, порядок зняття та інше.

Не входження обмежувальних заходів до змісту кримінальної відповідальності ставить на порядок денний питання про те, чи не належать вони до інституту інших заходів кримінально-

правового характеру. Не вдаючись до дискусії про поняття інших заходів, вважаю за можливе використовувати дефініцію, запропоновану Ю.А. Пономаренком, який визначив їх як передбачені кримінальним законом примусові заходи, що застосовуються судом до фізичної або юридичної особи з метою усунення умов, що сприяють вчиненню суспільно небезпечних діянь [10, с. 514].

З мого погляду, обмежувальні засоби повністю збігаються саме з ознаками інших заходів кримінально-правового характеру. Дійсно, вони хоч і передбачені кримінальним законом та застосовуються судом до особи, яка вчинила злочин, проте змістом і метою їх застосування є усунення умов, що сприяють вчиненню злочинів, пов'язаних з домашнім насильством. З огляду на це, обмежувальні заходи слід відносити до інституту інших заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до фізичних осіб.

Висновки. Викладене дає підстави для наступних висновків. По-перше, звертає на себе увагу, не дотримання законодавцем вимог системного підходу при формуванні положень кримінального законодавства. Зокрема, норми одного й того ж інституту інших заходів кримінально-правового характеру розпорочені ним у розділах XIV, XIV¹, XV, а тепер ще й XIII¹ Загальної частини КК України. Вочевидь, більш обґрунтованим і зручним було б зведення їх усіх до одного розділу. По-друге, суди при застосуванні обмежувальних заходів повинні виходити з того, що вони не є кримінальною відповідальністю, а належать до інших заходів кримінально-правового характеру. Отже, застосовувати їх слід за правилами, встановленими в КК України для інших заходів, а не для кримінальної відповідальності чи окремих її елементів.

Література

1. Новікова К.А. Ознаки та поняття обмежувальних заходів у Кримінальному кодексі України. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 39. С. 54-60. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2020-39-54>

2. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. 720 с.

3. Козаченко О.В. Архітектура кримінально-правового впливу: поняття, властивості та система кримінально-правових заходів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1(8). С. 22-40. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/166505> (дата звернення: 01.02.2022).

4. Павлова Т.О., Кривошликова А.С. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство: вітчизняний та іноземний досвід. *Правова держава*. 2020. № 37. С. 137-144.

5. Яценко А.М. Застосування заходів кримінально-правового характеру: монографія. Харків: НікаНова, 2014. 388 с.

6. Козаченко О. «Багатоколіїність» здійснення кримінально-правового впливу – вимога сьогодення. *Юридичний вісник*. 2013. № 1. С. 81-87.

7. Текст проекту нового Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/12/28/kontrolnyj-proekt-kk-24-12-2021.pdf> (дата звернення: 01.02.2022).

8. Пономаренко Ю.А. Поняття кримінальної відповідальності. *Проблеми законності*. 2009. С. 138-148.

9. Баулін Ю.В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали наук. полілогу (Харків, 7 вер. 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 11-25.

10. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, В.І. Борисов та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова. 6-те вид. перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.

References

1. Novikova K.A. Oznaky ta poniattia obmezhuvalnykh zakhodiv u Kryminalnomu kodeksi Ukrainy. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*: zb. nauk. pr. / redkol.: V.I. Borysov ta in. Kharkiv: Pravo, 2020. Vyp. 39. S. 54-60.

2. Ponomarenko Yu.A. Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryminalnykh pravoporushen: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2020. 720 s.

3. Kozachenko O.V. Arkhitektonika kryminalno-pravovoho vplyvu: poniattia, vlastyvoli ta systema kryminalno-pravovykh zakhodiv. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. 2017. № 1(8). S. 22-40. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/166505>.

4. Pavlova T.O., Kryvoshlykova A.S. Obmezhuvalni zakhody, shcho zastosovuiutsia do osib, yaki vchynyli domashnie nasylstvo: vitchyzniani ta inozemnyi dosvid. *Pravova derzhava*. 2020. № 37. S. 137-144.

5. Yashchenko A.M. Zastosuvannia zakhodiv kryminalno-pravovoho kharakteru: monohrafiia. Kharkiv: NikaNova, 2014. 388 s.

6. Kozachenko O. «Bahatokoliinist» zdiisnennia kryminalno-pravovoho vplyvu – vymoha

sohodennia. *Yurydychnyi visnyk*. 2013. № 1. S. 81-87.

7. Tekst proiektu novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/12/28/kontrolnyj-proekt-kk-24-12-2021.pdf>.

8. Ponomarenko Yu.A. Poniattia kryminalnoi vidpovidalnosti. *Problemy zakonnosti*. 2009. S. 138-148.

9. Baulin Yu.V. Fundamentalni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti. Fundamentalni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti: materialy nauk. polilohu, (Kharkiv, 7 veres. 2018 r.). Kharkiv: Pravo, 2018. S. 11-25.

10. Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: pidruchnyk / V.Ya. Tatsii, V.I. Tiutiuhin, V.I. Borysov ta in.; za red. V.Ya. Tatsiia, V.I. Tiutiuhina, V.I. Borysova. 6-te vyd. pererob. i dopov. Kharkiv: Pravo, 2020. 584 s.

Kateryna Novikova

**THE PLACE OF RESTRICTIVE MEANS
IN THE SYSTEM OF CRIMINAL LAW MEASURES**

Academician Stashis Scientific Research
Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine
Pushkinskaya str., 49, 61002, Kharkiv, Ukraine
E-mail: knovikovaua@gmail.com

Purpose: to determine the place of restrictive means and to establish their relationship with other means of criminal law. **The methodological basis of the study** is the dialectical method, which provided an opportunity to consider the studied phenomena in the development and relationship, unity and contradictions; system-structural method was used in the study of restrictive means in the system of criminal law; the dogmatic method was used to clarify the meaning of terms contained in regulations and used in legal doctrine and others. **Results:** restrictive means occupy a certain place in the classifications of legal means. First, the restrictive means relate to the means of installation. In addition, they are essentially more coercive than encouraging, so they are coercive measures. Further, restrictive means are non-punitive means because they do not meet the purpose of punishment. Finally, in the system of multi-track means of criminal law, restrictive means are security measures. Regarding the ratio of restrictive means with criminal liability, it can be noted that they do not meet the criteria of criminal liability, but belong to other means of criminal law. **Discussion** of problems of determining the place of restrictive means in the system of means of criminal law.

The above gives grounds for the following conclusions. First, it is noteworthy that the legislator does not comply with the requirements of a systematic approach in formulating the provisions of criminal law. In particular, the norms of the same institute of other measures of criminal law nature are scattered by him in sections XIV, XIV1, XV, and now also XIII1 of the General Part of the Criminal Code of Ukraine. Obviously, it would be more reasonable and convenient to bring them all together in one section. Secondly, when applying restrictive measures, courts must assume that they are not criminal liability, but belong to other measures of a criminal law nature. Therefore, they should be applied according to the rules established in the Criminal Code of Ukraine for other measures, and not for criminal liability or its individual elements.

Key words: restrictive means; other means of criminal law; criminal liability; punishment; means of criminal law.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2022